

A magyar hangátvetés értelmezéséhez és tipológiájához

I. közlemény

A nemzetközi szakirodalom a hangátvetést, idegen szakszóval metatézist a nyelvbtlások (deviáns közlési megoldások) között, azok egyik típusaként tartja számon.¹ Ez a besorolás azt a tényt tükrözi, hogy a hangátvetés alkalmi jelenség, nem állandó velejárója valamely nyelv használatának. És mint ilyen, kirekesztődik, jobb esetben a peremére szorul a nyelvészeti kutatásnak, amely a kezdetek óta szinte kizárólag normatív közlések elemzését és rendszerszerű leírását tekinti tárgyának. Márpedig két okból is kifogásolható a tudományozásnak ez az elhatárolódása mindattól, ami felfogása szerint „nem normatív”. Egyfelől azért, mert már az eddigi szórványos kutatásokból is kiderült, hogy különböző beszélők azonos nyelvi elemekben a z o n o s a n „tévednek”, tehát a nyelvbtlással keletkezett közlések létrejöttében ugyanúgy szabályszerűségek működnek közre, mint a „normatív” közlésekében. Másfelől — választott elve érvényesítésével — a nyelvészeti kutatás tulajdonképpen kirekeszti a mindennapi nyelvhasználatban létrehozott közlések nagy hányadát, pedig mindnyájunk közös tapasztalata, hogy a mindennapi nyelvhasználatnak természetes velejárói azok a jelenségek, amelyeket a nyelvészeti leírás deviáns címkével lát el: rossz közlésindítások, hezitációs jelenségek, artikulációs tévesztések, helytelen szóhasználat, téves hangsúlyozás stb.

Nagyon valószínű, hogy a nyelvbtlások körében az eddiginél mélyebbre tekintő kutatások olyan szabályrendszert tárnak majd fel, amely a nyelvbtlásként kezelt beszédjelenségeket a nyelvi rendszer meghatározott körülmények között működő alrendszereként képes leírni.²

A nyelvbtlások vizsgálata révén a nyelvészet főként különféle nyelvtörténeti változásokra, emellett a beszédképzés bizonyos vonatkozásaira és nyelvi szabályokkal kapcsolatos kérdésekre igyekezett választ kapni. A nyelvészeti kérdésfeltevések mellett kiemelendő még Freud pszichológiai megközelítése, aki ráirányította a figyelmet a nyelven kívüli tényezőknél a nyelvi jelenségek létrejöttében játszott szerepére. Így például arra, hogy valamilyen, az aktuális közleményhez nem tartozó tudattartalom befolyásolhatja a megtervezett közlemény programjának a végrehajtását.³ A nyelvbtlásokkal

¹ Vö. Fromkin, V., *Speech Errors as Linguistic Evidence*. The Hague—Paris 1973; Söderpalm, E., *Speech Errors in Normal and Pathological Speech*. Travaux de l'Institut de Linguistique de Lund XIV. 1979.

² A kérdésről bővebben I. Abercrombie, D., *Conversation and spoken language*. In: *Studies in Phonetics and Linguistics*. London 1965.

³ Freud, S., *Slips of the Tongue*. In: *Speech Errors as Linguistic Evidence* (Szerk. Fromkin, V.) The Hague—Paris 1973. 46—81.

kapcsolatos kutatások anyagukat spontán beszédből rendszeres megfigyeléssel gyűjtötték, újabban azonban már kísérleti úton is megpróbálkoznak tévesztések előidézésével.⁴

A magyar nyelvészeti szakirodalomban a hangátvetés vizsgálata sajátosan alakult. Az elemzések anyagát ugyanis nyelvjárási (a továbbiakban: nyj.) szóalakok képezték, mégpedig olyanok, amelyekben köznyelvi (a továbbiakban: kny.) megfelelőjükhez képest hangátvetés mutatható ki. Ezek a nyj. szóalakok feltehetőleg szintén alkalmilag jöttek létre, előfordulásuk azonban állandósult, tehát éppúgy részeivé lettek a nyj. szókincsnek, mint azok a szóalakok, amelyek a kny.-hez képest semmilyen eltérést nem mutatnak. Abból pedig, hogy a hangátvetéses formák a nyj. szókincsben állandósulhattak, arra kell következtetnünk, hogy nem mondanak ellent a magyar nyelv hangsorépítési szabályainak, sőt: valamilyen szempontból gazdaságosabbak a nyj. beszélő számára, mint a párhuzamos kny. alakok. Következtetésünk pedig nagy valószínűséggel tehető meg a jelenség létrejöttének legfőbb magyarázó elvéül.

A leghatározottabb értelmezés szerint a hangátvetés két más-salhangzó helycseréje. A jelenség legátfogóbb és a korábbi eredményeket is magában foglaló elemzését Deme László műve⁵ adja, amely 417 adatot tárgyal. Emellett megemlíti még 51 olyan szóalakot, amelyet a szerző korábbi munkákból mint tévesen a hangátvetés körébe vont eseteket emelt ki. Összességében tehát az elemzés 458 adatot tartalmaz. A korábbi szerzőkhöz képest Deme bővíti a hangátvetés fogalmát azzal, hogy bizonyos esetekben hangátvetésnek tartja a magánhangzóknak (a továbbiakban: mgh) mássalhangzókkal (a továbbiakban: msh) való helycseréjét is. Az adatok csoportosítását tartalmi szempontok alapján végzi, és igyekszik a jelenségsoportokhoz általános érvényű okmagyarázatot adni. A hangátvetés okát a nyelvben gyakori és könnyen ejthető hangkapcsolatok elérésére és a nehezen ejthető hangkapcsolatok feloldására irányuló törekvésben látja.

Anyagunk, amelyen a hangátvetés jelenségét a következőkben elemezni fogjuk, szintén a nyj. szókincsből való: az Új Magyar Tájszótár (a továbbiakban: ÚMTsz.) anyagának részét képezi. Számszerűségét tekintve is közel áll Deme László anyagához: összesen mintegy 400 nyj. szóalakot tartalmaz. Ez az adatmennyiség — mint alább kiderül — az etimológiai háttér és az alak-tani viszonyok tisztázása eredményeként maradt fenn szűrőnkön.

Felvetődhet azonban a kérdés, különösen a két anyag minőségi és mennyiségi jellemzőinek azonosságát látva: Deme összefoglalása után mi teszi szükségessé a magyar hangátvetés kérdésének újabb vizsgálatát. Ezt több tényező is megokolja.

Először is: adataink csak részben, mintegy 30%-ban azonosak a Deme munkájában közltekkel, tehát jelentős mértékben kiegészítik azokat. Másodszor: anyagunk olyan típusokat is tartalmaz, amilyenek az eddigi leírásokban egyáltalán nem szerepeltek, tehát lehetségessé, sőt szükségessé teszik a hangátvetés fogalmának további bővítését. Harmadszor: a Deme-összefoglalás

⁴ Cohen, A., Errors of Speech and their Implication for Understanding the Strategy of Language Users. In: Speech Errors as Linguistic Evidence. (Szerk. Fromkin, V.). The Hague—Paris 1973. 88—92.

⁵ A hangátvetés a magyarban. MNyTK 69. 1943.

megjelenése óta eltelt négy évtized fonetikai-fonológiai és pszicholingvisztikai kutatásai is indokolttá teszik a jelenség újratárgyalását.

Feldolgozásunkkal tehát — melyben természetesen messzemenően figyelembe vettük Deme adatait és elemzéseit — az a célunk, hogy teljesebbé tegyük a magyar hangátvetés eseteinek tipológiai leírását és a jelenség magyarázatát. Ez utóbbihoz a következő kérdéseket tettük fel. Milyen komponensek cserélnek helyet egymással és milyen gyakran? Milyen artikulációs, akusztikai és/vagy percepciós kapcsolat mutatható ki a helyet cserélő komponensek között? Az egymással helyet cserélő komponensek milyen helyzetet foglalnak el a szóalakban és milyen távolságra vannak egymástól? Mi a szerepe a felcserélődő komponensek közvetlen és távolabbi környezetének? Milyen egyéb, nem nyelvi eredetű tényezők működhetnek közre a metatézis létrejöttében?

*

Adataink osztályozásának a megkezdése előtt etimológiai háttérük és alakitási sajátosságuk megismerésével kellett foglalkoznunk. Ez utóbbival kapcsolatban hamar kiderült: a vizsgálandó jelenség az esetek nagy többségében egységnek tekinthető *tó morféma* kb. n valósul meg, s csak igen ritkán összetett szó tagjai, *tó* és *képző* vagy *tó* és *rag* viszonyában. Ebből a tényből máris levonható egy következtetés, nevezetesen, hogy egyetlen morféman belül *hajlamosa* *bbak* a beszédhangok az egymással való helycserére, mint két morféma között.

Az etimológiai háttér felderítése már több nehézséggel járt, hiszen adatainknak egy része ismeretlen eredetű valódi tájszó. Ebben a munkában elsősorban a TESz.-t vettük alapul. Állásfoglalását általában elfogadtuk vagy legalábbis adottak tekintettük, hiszen önálló etimológiai kutatásra több okból sem vállalkozhattunk. Adataink többségét a TESz. segítségével értékelni tudtuk. Ha mégsem, akkor esetleg segített az EtSz. vagy az ÉKsz. etimológiai utalásrendszere. Előfordult az is, hogy adataink etimológiája (pl. egyes német, latin eredetű szavak esetében) nyilvánvaló volt, ilyenkor ezeket magunk minősítettük. De maradtak olyan adatok is, amelyeknek eredetéről semmit sem sikerült kiderítenünk. Az ilyeneket sem rekesztettük ki példánk közül, csupán számoltunk azzal, hogy esetükben a jelenség létrejöttének okait kutatva az etimológiai okról eleve le kell mondanunk.

Adataink között sok a hangfestő-hangutánzó szó, de meglepően sok a tisztai etimológiájú jövevényszó is. Ez utóbbiak, de még az előbbieket esetében is azt tapasztaltuk, hogy a nyelvjáráások őrzik inkább az archaikusabb (*szökcse, tereh*) formákat, és a köznyelvben található az újabbak (*szöcske, teher*). Ez alól igazában csak az *agronómus*, *kriminális*, *konskribál*-féle, újonnan vagy viszonylag újonnan bekerült idegen szavak kivételek. Mivel adataink az ÚMTsz. szótári természetéből kifolyólag „kny. szóalak/nyj. szóalak”-típusú oppozíciók formájában álltak rendelkezésünkre, anyagkezelésünk, -feltárásunk és -elemzésünk szükségképpen csak leíró szempontú lehet. A kny. *szöcske/nyj. szökcse* adat tehát például akkor is csak a *csk/kcs* metatézis példája lehet számunkra, ha tudjuk és számon is tartjuk, hogy itt történetileg a helycsere iránya fordított, *kcs* > *csk* volt. Mert amennyire fontos és szükséges, hogy adataink vizsgálata közben etimológiai és szótörténeti ismereteinket hasznosítsuk, annyira zavart keltő lenne, ha anyagunk homogén

egységként való kezeléséről ezek miatt az olykor eléggé hézagos történeti ismeretek miatt lemondanánk.

Az adatoknak már az osztályozást előkészítő áttekintése közben kitűnt, hogy anyagunkra nem elegendő a hangátvetés eddigi értelmezése, és nem tartjuk megfelelőnek magát a megnevezést sem. Adatainkban ugyanis nemcsak két beszédhang ($b-g/g-b$: *bögre/göbre*), hanem két hangtulajdonság ($b-t/p-d$: *sublót/suplód*), továbbá beszédhangcsoport és egyes beszédhang ($r-mb/mb-r$: *dorombol/domborol*) között is előfordul helycsere. Ezek esetében összefoglalóan két fonológiai komponens helycserejéről fogunk beszélni. Vannak továbbá olyan adatok is, amelyekben egy vagy több fonológiai komponens átvetődik a hangorban, de helycsere nem történik ($s \rightarrow$: *skorpió/korspió*; $k-g-f/g-f-k$: *kuglóf/guflók*). Ezekkel kapcsolatban fonológiai komponensek elmozdulását kell regisztrálnunk.

Mivel a felsorolt esetek alapján pontosabbá kell tennünk a hangátvetés fogalmának meghatározását, el szeretnénk vetni magát a hangátvetés terminust. Idegen szó volta ellenére megfelelőbbnek látszik a metatézis terminus, amely csak az átvetődésre utal, függetlenül attól, hogy az milyen összetettségi fonológiai komponens(ek) vonatkozásában következik be, helycserevel vagy anélkül.

Az osztályozást előkészítő munka során feltűnt az is, hogy meglehetősen nagyszámú szembenállás esetében a nyj. oldalon a helycsere minőségi változással jár együtt, mégpedig vagy csak az egyik, vagy csak a másik, vagy mindkét érintett komponens hangminőségbeli változásával (pl. *ml/lym*: *zsemle/zselyme*; *jb/br*: *lajbi/lábri*; *bzs/sp*: *habzol/haspol*). Még több esetben tapasztaltuk, hogy a kny. szóalakkal szembenálló, metatézist mutató nyj. szóalakkal hangminőségbeli változást mutató alakváltozata(i) is van(nak) (pl. a $d-p/p-d$: *térdepel/tépedül* mellett még *térbetől*, *térbeköl*, *térvetyül* változatok is). Az ezekben feltárható minőségi változások nem feltétlen velejárói a metatézisnek, de függhetnek is tőle: lehetnek a metatézises forma hangalaki továbbfejlődésének az eredményei (pl. a nyj. *göbre döbre* változatában a $g > d$ változás valószínűleg az előképzett δ hatására következett be; e változatnak a beszédképzés szempontjából az az előnye az eredeti hangsorral szemben, hogy egyneműbb, hiszen kizárólag előképzett hangok alkotják. A *továbbabb* változatában pedig alighanem a hangsorvégi hosszú zöngés msh hasonító hatását kell feltennünk). Ennek értelmében, ahol példánk közül a *térdepel/tépedül*-féle, a közvetlen szembenállást képviselő metatézises forma hiányzik, azt kell feltennünk, hogy ez kiveszett vagy — sajnos ezzel is számolnunk kell — az ÚMTsz. anyagából hiányzik. Azt sem szabad azonban kizárnunk, hogy az érintett adatban csakis olyan metatézis ment végbe, amellyel együtt a fonológiai komponensek, illetőleg azok valamelyike minőségi változáson estek, illetőleg esett át. A *retesz/recet* szembenállást látva például feltehetünk ugyan egy *retesz/reszet* előzményt, de regisztrálnunk csakis a dokumentálható metatézist szabad, hiszen megvoltára teljes biztonsággal következtetnünk más felépítése, terjedelme és szintaktikai szerepe miatt még az adataink között meglévő *reteszel/reszetel* szembenállásból sem lehet. Gyakorlati elemző munkánkban és adatközlésünkben tehát főváltozatnak — ha rendelkezünk vele — mindig a metatézist közvetlenül szemléltető, a komponensekben hangminőségbeli változást nem mutató példát tekintjük, s az esetleges egyéb változato(ka)t zárójelben adjuk meg a főváltozat után: *térdepel|tépedül*

(*térbetől, térbekől, térvetyül*). Amikor azonban e főváltozat hiányzik, a minőségileg eltérő komponens(ek)e)t mutató változatokat (amilyen pl. a *retesz/recet*) önálló típusnak tekintjük.

Az elmondottakból megokoltnak látszik, hogy adatainkat Deme tartalmi szempontú rendszerezésétől eltérően, formális szempontok alapján rendezzük, bízva abban, hogy az adatok közötti tartalmi összefüggések igazolni fogják rendszerezésünk jogosultságát.

Mint fentebb már utaltunk rá, anyagunkat két nagy részre bontjuk aszerint, hogy az adatokban helycsere történik-e (I.), vagy csak elmozdulás (II.). Az első (I.) rész három (A, B, C) kategóriára tagolódik a helycsereben részt vevő komponensek terjedelme szerint (hangtulajdonságok, beszédhangok, hangcsoportok).

A hangtulajdonságok helycserejét illusztráló adatok kategóriáját (A) aszerint osztottuk két csoportra, hogy 1. korrelatív hangtulajdonságok (zöngésség/zöngétlenség, illetőleg hosszúság/rövidség) vagy 2. nem korrelatív hangtulajdonságok (képzéshely-, ill. képzésmódjegyek) helycserejéről van-e az illusztráló példákban szó. A beszédhangok kategóriájában (B) viszont attól függően osztottuk két csoportra anyagunkat, hogy a metatézisben érintett hangok szomszédosak (1.) vagy nem szomszédosak (2.).

A szomszédos és nem szomszédos beszédhangok közötti metatézis példái között aszerint is különbséget tettünk, hogy a metatézisben részt vevő hangok változnak-e minőségileg vagy nem. A minőségi változást mutatók körében további osztályozási szempont volt a változás által érintett komponensek száma, illetőleg sorrendje.

A hangcsoportok metatéziseit magában foglaló kategória (C) msh-kapcsolat és egyes msh helycserejére szolgáltat példákat, amelyeket a msh-kapcsolatnak és az egyes msh-nak a hangsoron belüli sorrendje tekintetében lehet két különböző részre osztani.

Adataink második (II.) része, amely a fonológiai komponensek elmozdulásának példáit foglalja magában, attól függően tagolódik újabb két részre, hogy a hangsoron belül egyetlen beszédhang mozdul-e el (1.) vagy pedig két, esetleg több beszédhang (2.). Ezen túl az első csoportban figyelmet érdemel még az elmozdulás iránya (a hangsor vége vagy a hangsor eleje felé), a másodikban pedig az elmozduló msh-k száma, valamint a minőségi változás, illetőleg annak hiánya az elmozduló msh-k vonatkozásában.

Az így kialakult nagyobb kategóriákon és csoportokon belül az adatok fonetikai-fonológiai szempontú elrendezéséből adódtak azok a típusok, amelyek alapul szolgálnak a tartalmi elemzéshez. E típusok elkülönítésére decimális számokat alkalmazunk. (Megjegyezzük, hogy a msh-k osztályozásában és a rájuk vonatkozó terminológiában konvencióból átvesszük az MMNyR Deme Lászlótól származó hangtani fejezetének gyakorlatát.⁶ (Ez többek között azt jelenti, hogy bár véleményünk szerint a *ty* és a *gy* artikulációs és akusztikai természete, valamint rendszerösszefüggései szerint affrikáta, adatfelsorolásainkban és értékeléseinkben a zárhangok között tartjuk őket számon.)

⁶ A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan. 1961–1962. I. 76–82, 91–93.

Az adatrendezés során az értelmezés megkönnyítése céljából minden egyes adat esetében kísérletet tettünk a metatézist előidéző ok vagy okok tisztázására, hasonlóan korábbi, a msh-kapcsolódások vizsgálatában alkalmazott eljárásunkhoz.⁷

A leírásban a metatézisben részt vevő beszédhangokat az ábécé nagybetűivel jelöljük, így próbálván a metatézis típusait egységes képlettel ábrázolni. Az AB/BA jelölés tehát például azt jelenti, hogy a kny. szóalakban levő szomszédos msh-k sorrendje a nyj. változatban megfordul: *ck/kc (lapocka/lapokca)*. Az A—B/B—A jelölés viszont azt, hogy a nyj. változatban a metatézis a kny. forma két nem szomszédos msh-ja között jön létre: *b—r/r—b (bögre/göbre)*. Ha a metatézist minőségi változás kíséri, ezt a nagybetűk mellett a görög ábécé betűiből választott indexekkel jelöljük. Fonetikai-fonológiai megfontolások alapján négy index használata látszik szükségesnek. Ezek a következők: α -val jelöljük azokat az eseteket, amelyekben a nyj. szóalakban levő valamely vagy mindkét beszédhang korrelatív megkülönböztető jegyben tér el a kny. forma megfelelő beszédhangjától, közös képviselőjük egy archifonéma. A magyar msh-rendszerben két ilyen sajátság van, a zöngés/zöngétlen és a rövid/hosszú oppozícióban kifejeződő korreláció. A képzésmódban történt változást β -val, a képzéshelyben való eltérést γ -val jelöljük. S végül δ indexet kapnak a képzésmódban és képzéshelyben egyaránt eltérő beszédhangok.

Az adatok közlésének technikai megoldásaiban eléggé erősen ragaszkodtunk azokhoz, amelyeket korábban B. Lőrinczy Éva az ugyancsak az ŰMTsz.-ből vett anyagra épített munkájában kialakított.⁸ Így például a metatézisek konkrét nyelvi adatait és a rájuk vonatkozó elemzéseket képletszerű ábrázolásokkal vezetjük be, amelyekben megnevezzük az érintett msh-fajtákat. A zárhang, orrhang, pergő, réshang, laterális és affrikáta terminusokat olykor, főként a képletszerű ábrázolásokban rövidített, tehát zárh, orrh, résh, lat, affr formában adjuk meg. Ha a típusokat bevezető képletszerű meghatározásban ugyanazon hangosztálynak két különböző egyede fordul elő, indexszerűen alkalmazott számokat használunk fel a megkülönböztetésükre, például: zárh₁ és zárh₂.

A főtebb bemutatott görög betűs indexeket, amelyek egy-egy nagyobb csoport jellemzésében segítségünkre voltak, az egyes típusok alacsonyabb szintjén tovább kellett bontanunk. Ehhez az artikulációs fonetika rövidített műszavait alkalmaztuk szögletes zárójelben, alsó indexként: [zöng] = zöngés, [ztlen] = zöngétlen, [pal] = palatális, [alv] = alveoláris, [hosz] = hosszú, [röv] = rövid stb.

Mivel az ŰMTsz. forrásaiban a *j* és *ly* feljegyzésében pontatlanságok vannak, mind a *j*-vel, mind a *ly*-nal írott hangot *r é s h a n g k é n t* vesszük számba. Az írásmódban megtartjuk ugyan a forrás írásmódját, de ilyenkor az *ly*-nal írott formák után zárójelben megadjuk a *j*-s írásmódot is. Például: *furulya [furuja]/fujura*. Az *ly*-nal írott hang *j* értékelésétől csak abban a néhány esetben térünk el, amikor a kny./nyj. szóalak között fennálló különbség egyértelműen utal az *l* (Deme jelölése szerint [*ly*]) háttérre. Az ilyen

⁷ Kassai Ilona – B. Lőrinczy Éva, A magyar mássalhangzó-kapcsolódások pszichofiziológiai hátteréről. NyK. 84: 244–257.

⁸ A magyar mássalhangzó-kapcsolódások rendszere és törvényszerűségei. Budapest 1979. Idevonatkozólag főként: 20 és kk.

hangot — az MMNyR gyakorlatát követve — lateráli sként értékeljük, noha egyébként ezzel a terminussal általában csak az *l*-t illetjük.

Az adatok felsorolásakor a kny. szóformát a helyesírási szabályoknak megfelelően írjuk le. Mivel azonban elemzéseinkben a kiejtésre építünk, szögletes zárójelben az igazodásokat tükröző formát is megadjuk. Például a *ps/sp* szembenállás adatai között: *opsit* [*opsit*]/*ospit*.

A metatézis tipológiája tehát anyagunk alapján a következő kategóriákban adható meg:

I. Két fonológiai komponens helycseréje

A) Hangtulajdonságok közötti metatézis: A—B/A_{index}—B_{index}

1. Korrelatív hangtulajdonságok (zöngéesség/zöngétlenség, ill. rövidség/hosszúság) helycseréje: A—B/A_α—B_α
2. Nem korrelatív hangtulajdonságok (képzéshely-, ill. képzésmódjegyek) cseréje

B) Beszédhangok közötti metatézis

1. Szomszédos beszédhangok közötti metatézis
  - 1.1. Az átvett beszédhangok minőségileg nem változnak: AB/BA
    - 1.1.1. Metatézis msh-k között
    - 1.1.2. Metatézis mgh és msh között
      - 1.1.2.1. Msh cserél helyet mgh-val
      - 1.1.2.2. Mgh cserél helyet msh-val
  - 1.2. Az átvett beszédhangok minőségileg változnak
    - 1.2.1. A metatézises forma első msh-ja változik: AB/B_{index}A
    - 1.2.2. A metatézises forma második msh-ja változik: AB/BA_{index}
    - 1.2.3. A metatézises forma mindkét msh-ja változik: AB/B_{index}A_{index}
2. Nem szomszédos beszédhangok közötti metatézis
  - 2.1. A helyet cserélő beszédhangok minőségileg nem változnak: A—B/B—A
  - 2.2. A helyet cserélő beszédhangok minőségileg változnak
    - 2.2.1. A metatézises forma első msh-ja változik: A—B/B_{index}—A
    - 2.2.2. A metatézises forma második msh-ja változik: A—B/B—A_{index}
    - 2.2.3. A metatézises forma mindkét msh-ja változik: A—B/B_{index}—A_{index}

C) Msh-kapcsolat és egyes msh közötti metatézis

1. AB—C/C—AB
2. A—BC/BC—A

II. Fonológiai komponensek átvétődése

1. Egyetlen beszédhang vetődik át
  - 1.1. A hangsor vége felé: A→
  - 1.2. A hangsor eleje felé: ←A
2. Két vagy több beszédhang vetődik át
  - 2.1. Két msh vetődik át
  - 2.2. Három msh vetődik át
    - 2.2.1. Az elmozduló msh-k minőségileg nem változnak
    - 2.2.2. Az elmozduló msh-k valamelyike minőségileg változik

A tipológia részletezése előtt feltétlenül indokolt egy rövid fonetikai-fonológiai kitérő, ami világossá teszi a bevezetőben fő magyarázó elvnek megtett „gazdaságos hangsorépítés” fogalmát és lényegét.

A prágai iskola működése óta közismert, hogy a beszédhangok bizonyos tulajdonságok megléte, hiánya, illetőleg — ritkábban — fokozatai alapján szerveződnek rendszerré, tehát adott tulajdonság pozitív–negatív pólusát, illetőleg eltérő fokozatait képviselik egymással szemben. Mivel minden beszédhang több hangtulajdonságból épül fel, a rendszeren belüli viszonyuk az egy megkülönböztető jegyben való eltéréstől az egy megkülönböztető jegyben való azonosságig terjed. Az a hely, amely a beszédhangokat egymáshoz való viszonyuk alapján a hangrendszerben megilleti, meghatározza viselkedésüket a szintagmatikus tengelyen, amikor „lineárisan” sorokba rendeződnek. Minél kevesebb jegyben különböznek egymástól a beszédhangok, annál hasonlóbbak, és annál inkább azt a tendenciát mutatják, hogy a szintagmatikus tengelyen „taszítják” egymást. Az egyetlen közös jeggyel rendelkező, polárisan ellentétes minőséget képviselő beszédhangok pedig ellentéteességüknél fogva nem férnek meg egymás mellett, ezek is „taszítják” egymást. Leginkább azok a beszédhangok „vonzzák” egymást a hangsoron belül, amelyekben az azonos és az eltérő megkülönböztető jegyek aránya egyforma. Ez a megoldás mind a képzés, mind az észlelés szempontjából *g a z d a s á g o s*, mivel az azonos jegyek artikulációs energiamegtakarítást, az eltérő jegyek pedig kellő akusztikai elkülönülést biztosítanak a hangsor elemei számára.⁹

A metatézis elemzése — mint majd látni fogjuk — rámutat, hogy nem elegendő a helyet cserélő beszédhangokat kizárólag egymáshoz való viszonyukban szemlélni. Ha ezt tennénk, csakis egyirányú metatéziseket tudnánk magyarázni. A kétirányú metatézisek, például a $k-p/p-k$ és $p-k/k-p$ gyakorisága arra hívja fel a figyelmet, hogy fontos tényező az érintett beszédhangok közelebbi *k ö r n y e z e t e*, amely módosíthatja megkülönböztető jegyeik egymáshoz való viszonyát. A hatás olyan mértékű lehet, hogy egy önmagában tekintve gazdaságos msh-kapcsolat tagjai a környező beszédhangokkal való összeférhetlenségük miatt helyet cserélnek egymással, ezáltal megszűnik ugyan egymáshoz képesti gazdaságosságuk, de a képzés szempontjából egyneműbbé válik a *h a n g s o r e g é s z e*. Ez történik például a *ps* kapcsolattal a *kápsál* szóalak *káspál* változatában, amelyben a hangsor elején sorakozó nyílt hangok folytatásaként gazdaságosabb egy nyílt msh, mint egy zárt. A nem szomszédos metatézisekben a környező beszédhangokhoz való viszony még döntőbb.

I. Két fonológiai komponens helycseréje

Összesen 326 adatban, 204-féle szembenállásban fordul elő.

A) Hangtulajdonságok közötti metatézis: $A-B/A_{index}-B_{index}$

Ebbe a 18 adatot, s rajtuk 14 különböző szembenállást számláló kategóriába azok az esetek tartoznak, amelyekben két beszédhangnak csupán valamilyen tulajdonsága cserélődik fel. Felcserélődhetik például a msh-k zöngés/zöngétlen és hosszú/rövid jegye, vagyis annak a két korrelatív saját-

⁹ A fonetikai-fonológiai gazdaságosságról bővebben I. A. Martinet, *Économie des changements phonétiques*. Bern é. n. [1955] 94–152; B. Lőrinczy Éva—Kassai Ilona: i. m. 249–250.

ságnak a megléte, illetőleg hiánya, melynek révén a msh-állományt a magyar nyelv megkészszerzi.

A korábbi elemzési gyakorlat idesorolta az úgynevezett palatális jegy cseréjét is, holott a palatális jelleg a magyarban nem korrelatív sajáttság, hanem bizonyos msh-k képzéshelyet tükröző belső szerkezeti jegye. Az *n* és az *ny* nem úgy áll szemben egymással, mint például a *p* és a *b* vagy a *t* és *tt*, hanem úgy, mint a *p* és a *t*. Ézért az adott kategórián belül a következő két csoportot különböztetjük meg:

1. Korrelatív hangtulajdonságok (zöngéesség/zöngétlenség, ill. hosszúság/rövidség) helycseréje: $A-B/A\alpha-B\alpha$.

Összesen 14 adatban, 12-féle szembenállásban. Ebből:

1.1. kny. zöngés msh—zöngétlen msh/nyj. zöngétlen msh—zöngés msh: *b—t/p—d: sublot|suplód; d—k/t—g: drankal|tranga, vakondok|vakontag.*

Összesen 3 tömorfémában, amelyekben 2-féle szembenállás valósul meg. Bennük a hangszalagműködés cseréjét az motiválhatja, hogy az érintett msh-k fonológiaiilag közömbös zöngéességű beszédhangok szomszédságában állnak, amelyek nem erősítik fel ezeknek a msh-knak fonológiaiilag releváns zöngés, illetőleg zöngétlen jegyét. A nyj. szóalak mindhárom esetben gazdaságosabb a kny.-nél, mert a helycsere révén közelebb kerültek egymáshoz a fonológiaiilag releváns zöngétlenségű msh-k (*s—p* és *k—t*), ami egyneműbb, a képzés szempontjából kisebb erő kifejtést kívánó hangsort eredményez.

1.2. kny. hosszú v. rövid msh—rövid v. hosszú msh/nyj. rövid v. hosszú msh—hosszú v. rövid msh. Összesen 11 adatban, 10-féle szembenállásban. Ebből:

1.2.1. kny. hosszú msh—rövid msh/nyj. rövid msh—hosszú msh: *kk—s/k—ss: akkurátusan|akurátossan; ff—l/f—ll: kikuffelőroz|kikuffelőroz; ssz—d/sz—dd: bosszankolódik|bosszankolóddik; ll—b/l—bb: meztélláb|meztélláb.*

Összesen 4 adatban, melyek mindegyikében más-más szembenállás valósul meg.

1.2.2. kny. rövid msh—hosszú msh/nyj. hosszú msh—rövid msh: *t—ll/tt—l: atilla|attila, motollára|mottólára; k—tty|kk—ty: sikattyú|sikattyú; g—ss/gg—s: agosság|aggóság; ny—tt|nny—t: hanyatt|hannyit; v—ll/vv—l: avalló|avvaló; l—nn|ll—n: szalonna|szallána.*

Összesen 7 adatban, amelyek közül kettőben ugyanaz a szembenállás (*t—ll/tt—l*) valósul meg, a többi ötben viszont más-más szembenállások kerülnek elő.

Mindkét csoportban találunk gazdaságos, gazdaságtalan és a gazdaságosság szempontjából közömbös eseteket egyaránt. Gazdaságos a helycsere, ha olyan hosszú msh-k rövidülnek meg, amelyek, megszakításos képzésűek lévén, kevésbé hajlamosak a nyúlásra (zárhangok, affrikáták), és a hosszúság olyan msh-kra megy át, amelyek folyamatos képzésűek lévén, kisebb erő kifejtéssel nyújthatók (réshangok, laterális). A gazdaságtalan esetekben a mondottak ellenkezője történik, mert jól nyújtható msh-k rövidülnek és kevésbé nyújthatók nyúlnak. A gazdaságosság szempontjából közömbös eseteket azok a példák szemléltetik, amelyekben két folyamatos képzésű msh cseréli ki hosszú, illetőleg rövid jegyét egymás között. A két csoport összesen 11 szembenállásából kettő gazdaságos (*akkurátusan|akurátossan, hanyatt|hannyit*), 3 közömbös (*kikuffelőroz|kikuffelőroz, avalló|avvaló, szalonna|szallána*) és 6 gazdaságtalan. Ez utóbbiak közül egyben (*meztélláb|meztélláb*) való-

színűleg morfológiai okkal magyarázható a gazdaságtalanabb megoldás, a többiben azonban semmiféle okot nem lehet megjelölni.

2. Nem korrelatív hangtulajdonságok (képzéshely-, ill. képzésmód-jegyek) cseréje.

Összesen 4 adatban, 2-féle szembenállásban. Mégpedig:

2.1. kny. palatális—nem palatális/nyj. nem palatális—palatális: *gy—n/*
g—ny: *egyenes/egenyes, megszegyenít/megszégenyít*.

Összesen 2 adatban, melyek mindegyikében ugyanaz a szembenállás valósul meg.

2.2. kny. nem palatális—palatális/nyj. palatális—nem palatális: *t—ny/*
ty—n: *csetenyé/csetyina, patkány/potykán*.

Itt is összesen 2 adatban, s mindkettőben ugyanazon szembenállás kerül elének.

Ha mármost a felsorolt 4 adatot együtt szemléljük, azt állapíthatjuk meg, hogy a nyj. szóalak egy esetben (*csetyina*) etimologikus, háromban pedig a hangsor kívánalmi szerint jött létre, de minden esetben gazdaságosabb a kny. megfelelőnél: benne ugyanis az egymás mellett sorakozó mgh-k és msh-k közötti képzési távolság kisebb.

B) Beszédhangok közötti metatézis

Összesen 300 adatban, amelyeken 182 különböző szembenállás valósul meg. Körükben elsősorban a *szomszédos* és a *nem szomszédos* hangok között végbemenő metatézisek csoportját kell egymástól elkülönítenünk, melyek közül az utóbbi számszerűségben messze maga mögött hagyja az előbbit. Hiszen míg az előbbi 68 adatot, s rajtuk 52-féle szembenállást számlál, az utóbbi 232 adatot, illetőleg 130-féle szembenállást foglal magába.

Részletezve:

1. Szomszédos beszédhangok közötti metatézis

Összesen 68 adatban 52-féle szembenállás. Ezek közül 54 adatban és 39-féle szembenállásban msh-k, 14 adat 12-féle szembenállásában pedig mgh és msh között történik a helycsere. Az idetartozó adatokat, illetőleg szembenállásokat két külön csoportba kell még sorolnunk aszerint, hogy a szembenállások nyj. oldalán a helycsere kívül valamilyen más, az adott beszédhangok minőségét érintő változás tapasztalható-e vagy nem.

Az adott kategórián belül tehát elsősorban az „1.1. A helyet cserélő hangok minőségileg nem változnak” és az „1.2. A helyet cserélő hangok minőségileg változnak” megnevezésű csoportokat kell számon tartanunk, amelyek a vizsgálódások további irányait meghatározzák.

1.1. A helyet cserélő hangok minőségileg nem változnak: AB/BA.

Összesen 55 adatban, 39-féle szembenállásban. Ebből:

1.1.1. Metatézis msh-k között:

1.1.1.1. kny. zár_h₁ + zár_h₂/nyj. zár_h₂ + zár_h₁: *kty/tyk*: *liktyát* [=lyuk-ját]/*litykát*.

1.1.1.2. kny. zár_h + orrh/nyj. orrh + zár_h: *dn/nd*: *lednek/lendek*; *gyny/nygy*: *köleshégynyi/köleshenygyi*.

1.1.1.3. kny. zár_h + pergő/nyj. pergő + zár_h: *br/rb*: *zsébréses/zsérbélyes*; *tr/rt*: *fetrenge/ferteng*, *petrezselyem/pertezselyem*.

1.1.1.4. kny. zárh + résh/nyj. résh + zárh: *ps/sp: kápsál/káspál, obsit [opsit]/ospit, rabsic [rapsic]/raspic; dz/zd: bodza/bozda, madzag/mazdag; tyf|fty: kotyfol/koftyol; ksz|szk: suviksz/suviszk (suwick), vikszolni/viszkolni (bickóni).*

1.1.1.5. kny. zárh + affr/nyj. affr + zárh: *kcs|csk: gyerekcse/gyerecske, pakcsa/pacska, faragcsál [farakcsál]/faracskál, hágcso [hákcso]/hácskó, rágcscál [rákcsál]/rácskál.*

1.1.1.6. kny. orrh + résh/résh + orrh: *mzs|zsm: összekarimzsol/összekarizsmol (összekarismál); mly [mj]/lym [jm]: semlyék [semjék]/selymék [sejmék].*

1.1.1.7. kny. pergő + zárh/nyj. zárh + pergő: *rb|br: árboc/ábroc, surbankó/subrankó; rt|tr: círtos/citros; rg|gr: pergamen/pagramin.*

1.1.1.8. kny. pergő + résh/nyj. résh + pergő: *rsz|szr: erszény/eszrény; rj|jr: varjátor [=variátor]/vajrátor.*

1.1.1.9. kny. résh + zárh/nyj. zárh + résh: *szk|ksz: maszk/maksz, viasz/viaksz (viakc); zd|dz: zsványozdi/zsványodzi; sp|ps: lepedve/lepedve, teped/teped; sk|ks: laska/laksa, páskum/páksom.*

1.1.1.10. kny. résh + lat/nyj. lat + résh: *hl|lh: megdohodik/megdohodik.*

1.1.1.11. kny. lat + zárh/nyj. zárh + lat: *ld|dl: megoldul/megódlul; lk|kl: ülkő/üklő.*

1.1.1.12. kny. lat + orrh/nyj. orrh + lat: *lm|ml: elme/emle.*

1.1.1.13. kny. affr + zárh/nyj. zárh + affr: *ck|kc: lapocka/lapocka; csk|kcs: szöcske/szöcsü.*

Összesen 40 adatban, amelyek közül 34-ben tőmorféma bizonyos msh-i között tapasztalható metatézis, 5-ben tőmorféma és képző határán (valamennyi a *kcs|csk* szembenállás példája), 1-ben pedig tőmorféma és birtokos személyrag találkozásánál (*kty|tyk: líktyát [=lyukját]/litykát*). A 40 adaton 27-féle szembenállás valósul meg. A legtöbb adatot, 8-at a kny. zárh + résh/nyj. résh + zárh típus számlál, 7-et pedig ennek a fordítottja, a kny. résh + zárh/nyj. zárh + résh. Utánuk sorrendben a kny. zárh + affr/nyj. affr + zárh típus következik azzal az 5 adattal, amelyekben — mint fentebb említettük — a hangátvetés tőmorféma és képző határán jelentkeznek. A többi típus mindegyike 5-nél kevesebb adatban jelentkezik, van közöttük 3 olyan is, amely csak egyben.

Ezek közül való az az egyetlen szembenállás, a *kty|tyk* is, amelyben a msh-k helyeseréje azonos hangosztályba tartozó msh-k között megy végbe. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy a *ty*-t csak a MMNyR alapján, annak eljárását automatikusan magunkévá téve tekintjük zárhangnak (l. fentebb: 51), akkor tulajdonképpen azt kell megállapítanunk, hogy a fentebb bemutatott szembenállás-típusokból hiányoznak az azonos hangosztályba tartozó msh-k közötti helyesere esetei. Ez újabb bizonyítéka annak a szabályszerűségnek, hogy — amint az B. Lőrinczy könyvéből (pl. Összefoglalás, 469–471) kiderült — az azonos hangosztályba tartozó fonémák szintagmatikusan nemigen kapcsolódnak egymással.

A metatézisben mindegyik hangosztály képviselteti magát, de összes lehetséges kombinációjuk nem fordul elő. A 30 lehetséges kombinációból — eleve leszámítva az azonos hangosztályba tartozó beszédhangok kombinációit — 13-féle található meg. Ezekben azt látjuk, hogy a réshangok, az affri-

káták és a likvidák (pergő és laterális) az első helyről a másodikra, a nazálisok és a zárhangok viszont — éppen megfordítva — a másodikról az elsőre törek-
szenek.

Ha mármost az adatokat aszerint osztályozzuk, hogy a bennük szem-
lélhető metatézis hátterében milyen előidéző okok kereshetők, a következő
eredményre jutunk: 17 adatban a fiziológiai gazdaságosságra való törekvés
működik közre a szomszédos msh-k helycseréjében. A többi 23 adatban más-
más ok a metatézis elsődleges elindítója. Ezek esetében a gazdaságossági elv
csak másodlagosan érvényesül, ha egyáltalán érvényesül. Ebből a szempontból
a 23 adat a következőképpen oszlik meg.

Előidéző ok	A metatézis		Az adatok összesen
	gazdaságos	nem gazdaságos	
Etimológia	4	2	6
Fiziológia	17	—	17
Idegen szói eredet	—	2	2
Morfológia	—	5	5
A hangsor felépítése	7	—	7
Ismeretlen	—	3	3
Az adatok összesen	28	12	40

A metatézis eseteinek mintegy háromnegyede tehát gazdaságos, még
akkor is, ha az ok elsősorban nem a gazdaságosság, hanem egyéb.

A hangsorban elfoglalt pozíciójukat tekintve: a 40 adatból 37-ben
a hangsor belsejében levő szomszédos msh-k cserélnek helyet, s csak 3-ban
hangsorvégiek. A hangsor elején nem találunk metatézist, mégpedig nemcsak
azért, mert ebben a helyzetben a msh-kapcsolatok rendkívül ritkák, hanem
azért sem, mert a meglévő kapcsolatok elemeinek a sorrendje megfelel a gaz-
daságosság elvének.

A hangsor belsejében helyet cserélő msh-kat közrevező mgh-k 16 adat-
ban azonosak, 12-ben hasonlóak, és csak 9-ben eltérőek. A fiziológiai ok leg-
többször az azonos és a hasonló mgh-ktől közrevett msh-kapcsolatokban
jelentkezik, a hangsor hatása pedig az eltérő mgh-kat mutató környezetben.
Ez érthető. Arról van ugyanis szó, hogy azonos mgh-k környezetében a közre-
vett szomszédos msh-k egymáshoz való viszonya (egyezések, eltérések) jobban
előtűnik, mint eltérő környezetben, ahol a megelőző és a követő mgh-k eltérő
volta miatt nincs kényszer a mgh képzési konfigurációjának fenntartására
a közbeékelődő msh-k képzése folyamán.

1.1.2. Metatézis mgh és msh között

1.1.2.1. Msh cserél helyet mgh-val

1.1.2.1.1. kny. pergő + V/nyj. V + pergő: ra/ar: krasnyog|karsnyog;
ri/ir: kriminális|kírminális; ru/ur: sprudlizó|spurdlizó.

1.1.2.1.2. kny. résh + V/nyj. V + résh: *za/iz: zamat/izmat; sá/ás: sá/pítózik/ás/pítózik; se/es: selejtes/eslejtes.*

Összesen 6 adatban, melyek mindegyikén más-más szembenállás valósul meg.

1.1.2.2. Mgh cserél helyet msh-val

1.1.2.2.1. kny. V + orrh/nyj. orrh + V: *im/mi: karizmál/karmizsál.*

1.1.2.2.2. kny. V + pergő/nyj. pergő + V: *ar/ra: kvartyog/kratyog; ir/re: irányozni/reányozni; ir/ri: birsalma/brisola, irtókapa/ritukapa; or/ro: bors/bros, forsdeszka/frosdeszka.*

1.1.2.2.3. kny. V + résh/nyj. résh + V: *áj/já: kombájn/kobján.*

Összesen 8 adatban, amelyekben 6-féle szembenállás fordul elő. Legtöbb példát a kny. V + pergő/nyj. pergő + V típus nyújtja: a 8 adatból 7-ben ide tartozó metatézist találunk.

Együtt szemlélve most már azokat a metatéziseket, melyek esetében msh cserél helyet mgh-val, illetőleg mgh msh-val, azt tapasztaljuk, hogy az összesen 14 adatból 9-ben a nyj. szóalak megfelel a gazdaságosság elvének. Közülük 8-ban a metatézist előidéző ok a hangsorban, a környező hangokban kereshető, hiszen önmagában véve egy msh + mgh, illetőleg egy mgh + msh sorozat a gazdaságosság szempontjából meglehetősen közömbös. Egy esetben (*kombájn/kobján*) a szó idegen volta, s a benne előforduló ritka hangsorvégi msh-kapcsolat a metatézis elindítója. A fennmaradó 5 adatban a nyj. változat ellentmond a gazdaságosság elvének, mert a kny. szóalakban szemlélhető, a magyar nyelvben gyakori nyíltszótagos hangsorszerkezettel vagy gazdaságos sorrendű msh-kapcsolattal szemben a nyj. szóalak torlódó msh-kat és mgh-kat tartalmaz, amelyeknek ráadásul nem is minden esetben gazdaságos a sorrendje. Közülük egy (*karmizsál*) talán az eredetibb állapotot őrzi, s a köznyelv hajtott végre metatézist a gazdaságossági elvnek megfelelően. Két esetben (*zamat/izmat, irányozni/reányozni*) esetleg az analógiát tehetjük fel okként. További két esetben (*sá/pítózik/ás/pítózik, selejtes/eslejtes*) pedig nem tudunk okot megjelölni.

Ha kissé visszatekintünk, azt tapasztaljuk, hogy az „1.1. A helyet cserélő hangok minőségileg nem változnak” elnevezésű csoporton belül a msh-k közötti metatézisre több adatunk van, és az ebbe a körbe tartozó szembenállások is lényegesen nagyobb változatosságot mutatnak, mint a most tárgyalt típusok, amelyek a mgh és msh helycseréit fogják össze. Fő magyarázó elvünk, a gazdaságos hangsorépítés ezt teljes mértékben érthetővé teszi, hiszen a mgh és a msh jól megfér egymás mellett, mivel mind a képzés, mind az észlelés tekintetében optimális mértékben térnek el egymástól. Ebből következik az a különbség is, hogy a mgh és a msh helycseréjét leggyakrabban a hangkörnyezet indukálja, míg a szomszédos msh-két egymáshoz való viszonyuk.

1.2. A helyet cserélő beszédhangok minőségileg változnak

Összesen 15 adatban, 14-féle szembenállásban. Ebből:

1.2.1. A metatézises forma első msh-ja változik: AB/BindexA

Az idetartozó adatok között van, amelyben korrelatív jegy módosul: AB/B_αA. Vannak, amelyekben a képzés módja vagy helye: AB/B_βA vagy AB/B_γA. És vannak, amelyekben a képzés helye és módja is más: AB/B_δA. Tehát:

1.2.1.1. AB/B α A: kny. orrh + zárh[ztlen]/nyj. zárh[zöng] + orrh: *nt/dn: gantár/gadnár*.

Itt megjegyzendőnek tartjuk, hogy Deme László szerint (i. m. 22) ebben az adatban nem hangátvetés történt, hanem — mivel a bajor—osztrák-ból átkerült *gantner* nyomán a magyarban is van *gantnár* változat — hol az egyik, hol a másik *n* esett ki, s így került egymás mellé a *gantár* és *gadnár* forma. Magunk — bár Deme állítását nem tartjuk kizártnak — a hangátvetés lehetőségét fogadjuk el, ezért a *gantár/gadnár*-t nem rekesztettük ki adataink közül.

1.2.1.2. AB/B γ A: kny. pergő + zárh[*pal*]/nyj. zárh[*alv*] + pergő: *rgy/dr: szergyiafa/szedriafa*. — kny. résh + zárh[*pal*]/nyj. zárh[*alv*] + résh: *fty/tf: karafty/karatfa*.

1.2.1.3. AB/B δ A: kny. zárh + résh/nyj. lat + zárh: *kj/lk: fonákja/fonálka*. — kny. orrh + lat/nyj. résh + orrh: *ml/jm: sámlikarika/sájmikarika, zsemle/zselyme [zsejme]*.

Az idetartozó 6 adatban 5-féle szembenállás valósul meg, amelyek közül mindössze 1, a legutóbb bemutatott *ml/jm* lép fel 2 adatban; a többire csupán 1–1 adatunk van. E szembenállások közös jellemzője, hogy mind-egyikük ellentmond a fiziológiai gazdaságosságnak, s mintegy azzal szemben, egyéb okok (népetimológia, idegen eredet, szóferdítés stb.) következtében jön létre.

1.2.2. A metatézises forma második msh-ja változik: AB/BA_{index}

Az idetartozó adatok között vannak, amelyek a képzés módjában különböznek: AB/BA β ; amelyek a képzés helyében: AB/BA γ . Továbbá olyanok, amelyek mind a képzés helyében, mind módjában: AB/BA δ . Tehát:

1.2.2.1. AB/BA β : kny. résh + zárh/nyj. zárh + affr: *szk/kc: reszki-roz/rekciroz*. — kny. résh + orrh/nyj. orrh + affr: *sn/ncs: masni/máncsi*.

1.2.2.2. AB/BA γ : kny. orrh[*pal*] + résh/nyj. résh + orrh[*alv*]: *nyh/hn: dunyha/duhna*. — kny. lat[*pal*] + zárh/nyj. zárh + lat[*alv*]: *lyp/pl: selypén/seplén*.¹⁰

1.2.2.3. AB/BA δ : kny. résh + zárh/zárh + pergő: *jb/br: lajbi/lábri*. — kny. résh + zárh/nyj. zárh + lat: *jb/bl: lajbi/tábl*.

Az idetartozó 6 adatban, amelyek közül egy (*lajbi*) ismétlődik és 2 szembenállásnak is példája, 6-féle szembenállás valósul meg. A metatézist előidéző ok ezekben sem a gazdaságosság, hanem főként az idegen eredet. Az 1.2.1. csoportban felsoroltaktól abban mégis eltérnek, hogy közülük csupán egy (*duhna*) mond ellent a gazdaságosságnak, ez viszont etimológiailag eredetibb, mint a kny. oldalon álló szóalak.

1.2.3. A metatézises forma mindkét msh-ja változik: AB/B_{index}A_{index}
Az idetartozó adatokban csupán korrelatív jegy módosul: AB/B α A α .
Tehát:

1.2.3.1. AB/B α A α : kny. zárh[zöng] + résh[zöng]/nyj. résh[ztlen] + zárh[ztlen]: *bzs/sp: habzsol/haspol*. — kny. zárh[ztlen] + résh[ztlen]/nyj. résh[zöng] + zárh[zöng]: *ks/zsg: kuksoljon/kuzsgójon*.

Az idetartozó 2 adatban 2-féle szembenállást találunk, melyek mind-egyike ellentmond a gazdaságosságnak, s a metatézist előidéző ok egyikben sem ismeretes.

¹⁰ Az adat lehetővé teszi, hogy a *ly*-t ebben az esetben — általános gyakorlatunktól eltérően (vö. 52) — ne réshangként, hanem a laterális palatális változataként értékeljük.

Az „1.2. A helyet cserélő hangok minőségileg változnak” megjelölésű csoportról tehát összefoglalóan azt lehet mondani, hogy a minőségváltozás csak a legritkább esetben érinti mindkét msh-t, és hogy a metatézist előidéző ok nagyobb arányban (15-ből 8 adatban) hat a gazdaságosság ellen, mint a minőségi változást nem mutató szomszédos metatézisek esetében.

E csoportnak az előző, „1.1. A helyet cserélő hangok minőségileg nem változnak” megjelölésű csoporttal való összevetéséből az derül ki: gyakoribb jelenség, hogy a helyet cserélő hangok minőségüket megtartsák, mint az, hogy a helycserét az érintett hangok minőségi változásai kísérik. Az okok felől nézve az 1.1. csoportra a gazdaságosságra törekvés a jellemző, az 1.2. csoportra pedig inkább más természetű indítékok. S végül fontos különbség még, hogy az 1.1. csoportban túlnyomórészt azonos mgh-k környezetében megy végbe a közrevett msh-k helycseréje, az 1.2. csoportra viszont a hasonló és eltérő környezet a jellemző.

KASSAI ILONA—B. LÓRINCZY ÉVA

A Contribution to the Typology and Interpretation of Metatheses in Hungarian Dialects

by ILONA KASSAI—ÉVA B. LÓRINCZY

The English summary will appear at the end of the second part of the article in the following issue.

